

Ahlakta İktisat: Ahlâk-ı Alâî'de İktisadi Meseleler

Ali Haydar BEŞER^a

Kırklareli Üniversitesi

Öz

Bugünkü anlamda sosyal bilim disiplinlerinin teşekkül etmediği modernite öncesi dönemlerde, bugün iktisadi düşünce olarak ele alınan meseleler hakkında müstakil çalışmalara rastlanmamaktadır. Fakat bu meseleleri birbirinden farklı alanlarla ilgili muhtelif kitaplar içerisinde, kendi bağlamlarında dağınık biçimde görmek mümkündür. Bu alanlardan bir tanesi de ahlak felsefesi kitaplarıdır. Bu kitaplar içerisinde kimisinde az, kimisinde daha çok olmak üzere iktisadi meseleler bir biçimde ele alınmıştır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi de Kinalızâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâî adlı eseri ve onun da özellikle "İlm-i Tedbir-i Menzil" başlıklı bölümüdür. Özellikle Osmanlı'nın zihniyet dünyasını anlamak için çok önemli olan "adalet dairesi"ni de formüle eden bu klasik eser, insanın manevi dünyası ile içerisinde yaşadığı evi; ailenin yapısıyla yaşanılır bir şehir inşa etmeyi; iktisadi ilişkilerle idarecilerin özelliklerini birbirleriyle ilişkili bir şekilde bütünlüklü olarak ele almıştır. Bunu yaparken de dilin ve edebiyatın bütün imkânlarını kullanmıştır. Kitabın "İlm-i Tedbir-i Menzil" kısmında paranın fonksiyonları, tasarruf ve harcama gibi bugün iktisat teorisinin ilgilendiği konuların yanı sıra; bir ailenin yaşayacağı evin fiziki koşullarından evin reisi olarak babanın görevlerine, sadaka vermenin kurallarından çocuk terbiyesine kadar birçok mesele, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ayet, hadis ve şiirle desteklenen bu meseleler oldukça ağıdalı ve edebi bir dille ifade edilmiştir. Bu tarz klasik eserler, bugüne bir şeyler söyleyebilmeleri için öncelikle kendi anlam dünyaları ve zeminleri dikkate alınarak doğru bir şekilde anlaşılmalı; sonrasında bugünkü sorularımız çerçevesinde yeniden üretilebilmesi için anlamlandırılmalıdır. Çalışmamız bunun için bir zemin oluşturma gayretinden ibarettir.

Anahtar Kelimeler

Ahlak, Ahlâk-ı Alâî, İktisadi Düşünce, İlm-i Tedbir-i Menzil, Kinalızâde, Oikonomia.

^a Ali Haydar BEŞER Kırklareli Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, Sakarya Üniversitesi'nde doktora öğrencisidir. Çalışma alanları arasında iktisadi düşünce tarihi ve iktisat sosyolojisi yer almaktadır. *İletişim*: Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayalı Yerleşkesi, Koçcaz 39100 Kırklareli. Elektronik posta: ali.beser@klu.edu.tr & alihbeser@gmail.com

Sosyal bilimlerin tarihi, bütün bir düşünce tarihi dikkate alındığında, oldukça kısadır. Bu dönemde çeşitli disiplinler oluşmuş, birbirlerinden ayrılmış ve kendi alanlarında uzmanlaşmıştır. Bu uzmanlaşma, çok önemli imkanlar oluşturmuş, derinleşmeyle birlikte yeni bilgi üretimini mümkün kılmıştır. Fakat zamanla beraberinde bir “körlük” de meydana getirmiştir. Bu durum özellikle düşünce tarihi çalışmalarında daha açık görülmektedir.

Sosyal bilimler oluşmadan önceki dönemlerde, bugün iktisadi düşünce içinde ele alınan konular hakkında müstakil çalışmalar görmek oldukça zordur. Hiç kuşkusuz, sosyal bilimlerin teşekkülünden önce düşünürlerin iktisadi meselelerle ilgilenmediği iddia edilemez. Zira iktisadi hayat, Sanayi Devrimi sonrası kazandığı merkezi konum kadar olmasa da nihayetinde sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla iktisadi hayata ve meselelere dair hiçbir söz söylenmemiş olması düşünülemez. Fakat mevcut iktisadi düşünce tarihi çalışmalarına bakıldığında –diğer alanların tarihine yönelik çalışmalarda da olduğu gibi- Avrupamerkezci bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Felsefede olduğu gibi, iktisadi düşünce de Antik Yunan dönemi ile başlatılmakta, Ortaçağ olarak isimlendirilen döneme “karanlık” sıfatını hak ettirecek şekilde ya hiç değinilmemekte veya bir iki paragrafla geçiştirilmektedir. Oysa bu dönemler İslam düşünce tarihinin en parlak dönemleridir. İktisadi meselelere dair herhangi bir şey söylenmemiş olması düşünülemeyeceğine göre farklı kaynaklar içerisinde, bugün iktisadi düşünce başlığı altında ele alınan meseleler keşfedilmelidir. İslam düşünce tarihinin zenginliği ve konuların ele alınış biçimi dikkate alındığında bunun ne kadar zor bir uğraş olduğu açıktır. Bu alanda Sabri Orman’ın “İktisadî Düşünce Tarihinin İslamî Kaynakları” (1999) adlı çalışması en önemli yol gösterici ve aynı zamanda tek çalışmadır. Buradan da görülebileceği gibi iktisadi meselelere ilişkin düşünceler birçok farklı alan ve eser içerisinde bulunabilmektedir. Bu çalışmalarda da iktisadi meseleler kendi sorunları ve bağlamları içerisinde ele alınmaktadır. Bu alanlardan bir tanesi de ahlak felsefesi kitaplarıdır. Bu kitapların en önemlilerinden biri de Kınalızâde Ali Çelebi’nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseri ve onun da özellikle “İlm-i Tedbir-i Menzil” başlıklı bölümüdür.

İktisadi meselelere ilişkin üretilen düşüncenin farklı kaynaklar içerisinde bulunup işlenmesinin önemi kadar ve belki bundan daha fazla, bu düşüncelere yak-

laşım biçimi ve yöntemi de önemlidir. Zira söz konusu kaynaklarda bu meseleler bugünkünden farklı sorulara cevap olarak ortaya konmuştur. Bu soru(n)lar, diğer bir deyişle düşüncenin ortaya konduğu sosyal ve fikri zemin dikkate alınmaksızın yapılacak değerlendirmeler yanlış veya en azından eksik olacaktır. Buna örnek olarak Sabri Ülgener'in (2006) yaklaşımı verilebilir. Ülgener, "İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası" adlı kitabında *Ahlâk-ı Alâî*'yi iktisadi düşünce açısından değerlendiren nadir kişilerden biri olmasına rağmen zikrettiğimiz noktaları dikkate almadığından dolayı yöntemi yanlıştır. Zira onu kendi anlam dünyası, soruları ve bağlamı içerisinde anlamaya yönelmek yerine, kitap boyunca ortaya koyduğu ve modern anlamda bir iktisadi zihniyetin gelişmesine engel olduğu gerekçesiyle eleştirdiği "ortaçağ ahlaki"nın bir örneği olarak ele almıştır.

"İktisat", kelime manası itibariyle diğer anlamlarının yanında orta yol, itidal anlamına da gelmektedir. Ahlak felsefesi kitaplarında amaçlanan şey de insanın bütün konularda itidal üzere hareket etmesidir. Buna da fazilet veya erdem denmektedir. *Ahlakta İktisat* derken bir yandan ahlak felsefesinde iktisadi meselelerin ele alınışı kastedilirken aynı zamanda ahlaka yaklaşımdaki bu orta yoldan veya itidalden de bahsetmiş oluyoruz. Dolayısıyla konunun bu tür kitaplarda başlı başına ele alınması yerine, insanı erdemli yapan özellikler bağlamında işlendiğine de işaret etmiş oluyoruz. Diğer bir söyleyişle *Ahlâk-ı Alâî* başta olmak üzere İslam düşünce tarihinde ahlaka dair kitaplarda hedeflenen şey erdemli insan, erdemli toplum ve erdemli devletin inşasıdır. İktisadi meseleler bu bağlamda ele alınmakta ve bu hedefe katkı sağlayacak iktisadi davranışlar ortaya konmaktadır.

Çalışmamızda, düşünce geleneği açısından nerede durduğunu görmek için öncelikle oikonomia ve ilm-i tedbir-i menzil ilişkisine bakılacak, sonra Kınalızâde ve eseri Ahlâk-ı Alâî üzerinde kısaca durulacak, en son Ahlâk-ı Alâî'de İlm-i Tedbir-i Menzil konusu işlenecektir.

Oikonomia ve İlm-i Tedbir-i Menzil

Yunancada "ev", "hane" anlamına gelen *oikos* ile "idare", "yönetim" anlamlarına gelen *nem* kelimelerinin bir araya getirilmesiyle meydana getirilmiş olan *oiko-*

nomia kelimesi Türkçeye “ev idaresi” şeklinde çevrilebilir (Güler, 2005). Bugün bir bilim olarak Ekonomi adlandırmasına da kaynaklık eden *oikonomia*, Yunan Felsefesi’nde pratik felsefenin altında yer alan bir bilgi dalı olarak görülüyordu. Müstakil olarak bu adı taşıyan ilk kitabın da milattan önce 430 ile 355 yılları arasında yaşamış olan Xenophon (Ksenofon) tarafından yazılan *Oikonomicus* olduğu kabul edilir (Özgüven, 2011, s. 16).

İslâm Meşşâî Felsefesi ile Yunan Felsefesi arasındaki irtibat bilinmektedir. Yunanca felsefi metinlerin Arapçaya tercümesi ve özellikle de Aristo’nun (Aristoteles) düşüncelerinin etkisiyle gelişen Meşşâî Felsefe, düşüncenin intikaline ve yeni bir formda üretilmesine örneklik teşkil etmektedir. Bu iki düşünce arasındaki kuvvetli bağın varlığı “İlm-i Tedbir-i Menzil” veya “Tedbiru’l-Menzil” deyiminin anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Hatta bu deyim *oikonomia*’nın tam bir tercümesi olduğu söylenebilir (Orman, 2001, s. 302). “İlm-i Tedbir-i Menzil” de Türkçeye aynı şekilde “Ev Yönetimi” olarak çevrilebilir.

Meşşâî felsefe geleneğinde İlm-i Tedbir-i Menzil’in ilimler tasnifi içerisinde konumlandırıldığı yeri görmek, bütündeki parçayı görmek açısından faydalı olacaktır. Buna göre felsefe veya hikmet genel olarak iki kısma ayrılır: Nazarî (Teorik) Felsefe ve Amelî (Pratik) Felsefe. Bunların her biri de üçer dala ayrılırlar. Nazarî Felsefe: (i) Metafizik (yüksek ilim), (ii) Matematik (orta ilim), (iii) Tabiat İlmi (aşağı ilim). Amelî Felsefe: (i) Ahlak İlmi, (ii) İlm-i Tedbir-i Menzil (ekonomi), (iii) İlm-i Tedbir-i Medine (siyaset) (Nasr, 2006, s. 16).

Felsefedeki bu tasnife göre birincisi (nazarî felsefe) insanın bilgisiyle, ikincisi (amelî felsefe) ise insanın eylemiyle alakalıdır. Birincisi insanı teorik alanda olgunlaştırırken ikincisi pratik alanda olgunlaştırır. Her ikisi bir kişide buluşursa gerçek mutluluk meydana gelmiş olur. Pratik felsefenin üç kısmından biri olan Ahlak İlmi’nin konusunu ferdin nasıl olgunlaşacağı oluştururken; İlm-i Tedbir-i Menzil ev idaresi veya aile ahlakını; İlm-i Tedbir-i Medine ise şehirlerin veya ülkelerin faziletli yönetimini konu edinir (Aydın, 1989).

İslam’da felsefi anlamda bir ahlak düşüncesinin böylece en önemli kaynağının Yunan felsefesi metinleri olduğu söylenebilir. Ama bu durum, Yunanlı filozofların aynen tekrarlandığı anlamına gelmez. İslam’ın yayılış tarihinde Müslüman

düşünürlerin genel tavrı, karşılaştığı bütün kültür ve medeniyetlerden kendi dünya görüşleriyle çelişmeyecek unsurları serbestçe almaları şeklinde olmuştur. Bu tavrın toptan yargılayıcı ve kapalı değil, özgüvenle ve seçmeci olduğu söylenebilir (Orman, 2001, s. 352). Bu durum, Müslüman düşünürlerin aldıkları bilgileri kendi dünya görüşleri çerçevesinde yeniden üretmelerine imkân tanımıştır. Alınan bilgiler İslam'ın ana kaynaklarının süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır.

İlm-i Tedbir-i Menzil de Oikonomia'nın olduğu gibi bir aktarımı değil, seçmeci ve eleştirel olarak o gelenekten yararlanılarak oluşturulmuş bir alandır. Meselâ Oikonomia'da mutluluk anlayışında "öte dünya" yer almazken, İlm-i Tedbir-i Menzil'de amaç hane halkına bu dünyanın yanında öte dünyanın da mutluluğunun yollarını göstermektir. Bu da, İslam'ın en temel unsurlarından biri olan ahiret inancının yansımalarından biridir (Orman, 2001, s. 354).¹ İdeal bir aile hayatına yönelik olduğu için ahlak kitaplarının özellikle de aile ahlakına yönelik bölümlerinde, İslami unsurlar diğerlerine göre daha ağır basmaktadır (Aydın, 1989).

Tedbirü'l-Menzil ifadesi, Yunanca Oikonomia'ya da atıfla ilk defa İbn Miskeveyh'in *Tehzibü'l-Ahlâk* kitabında kullanılmıştır (Çağrı, 2011). İbn Miskeveyh'in çağdaşı ve Meşşâî felsefenin en önemli filozofu İbn Sînâ aynı ifadeyi kullanmamakla beraber, bu alana yönelik *es-Siyasetu'l-Menziliyye* adıyla müstakil bir eseri vardır. Bu eseriyle İbn Sînâ kendisinden sonraki bütün İlm-i Tedbir-i Menzil literatürünün en önemli kaynağıdır (Orman, 2001, s. 327). Sonraları bu ifadeyi Gazâlî ve Nasîrüddîn-i Tûsî de kullanmış, ama konu en geniş biçimiyle Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sinde işlenmiştir (Çağrı, 2011).

İlm-i Tedbir-i Menzil'in Oikonomia ile ilişkisinde genel felsefi metodun ve formun Oikonomia'dan alındığı ve fakat muhtevasının İslam dünya görüşü ve kaynaklarıyla yeniden üretildiği söylenebilir.

Kınalızâde ve Ahlâk-ı Alâî

Asıl adı Ali Çelebi ibn Emrullah (veya Alâ'ad-dîn Alî b. Emrullah) olan Kınalızâde 1510'da Isparta'da doğmuştur. Genellikle Kınalızâde Ali Çelebi veya

¹ Bunun en güzel örneklerinden biri Râğib el-İsfehânî'nin ahlâkı konu edindiği kitabına "Saadet-i Dareyn" (iki dünya mutluluğu) ismini koymasındır.

sadece Kınalızâde olarak tanınmıştır. Kınalızâde lakabı dedesinin sakalina kına yakmasından dolayıdır. Dedesinin bu âdeti sebebiyle, onun çocukları ve torunları bu lakapla anılmıştır (Oktay, 2011, s. 41).

İlköğrenimini Isparta'da yapan Kınalızâde, daha sonra eğitimine akrabalarının yardımıyla İstanbul'da devam etti. Mahmud Paşa, Davud Paşa ve Ali Paşa Medreselerinde çeşitli müderrislerden dersler aldıktan sonra Fatih Medresesi'ne girerek 1538'de devrin önde gelen âlimlerinden Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin muîdi (asistanı) oldu (Aksoy, 2002).

Müderris tayinlerini yapan Ebussuûd Efendi ile hocası Çivizâde'nin arası açık olduğundan yapılması gereken müderrislik tayini gecikti. Bunun üzerine o güne kadarki çalışmalarını alarak Ebussuûd Efendi'nin huzuruna çıkıp "Müderrislik alanlar devlet büyüklerinin kapılarını çalarken ben de bu kitaplarla uğraşıyordum." diyerek müderrislik talep etti. Çalışmalarına bakan ve bu tutumunu beğenen Ebussuûd Efendi, Kınalızâde'yi 1541 senesinde Edirne'ye tayin etti (Öztürk, 1990, s. 60).

Kınalızâde 1563 yılına kadar 22 sene çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Şam Kadısı oldu. Daha sonra sırasıyla Kahire, Bursa, Edirne ve İstanbul Kadılığı yapıp 1571'de Anadolu Kazaskeri oldu. Yükselişinin tabii seyri onu şeyhülislamlığa taşıyacakken 1571'de padişahla gittiği Edirne'de daha önce yakalanmış olduğu nikris hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. Edirne'de Seyyid Celâlî türbesi civarında defnedildiği, fakat daha sonra yol çalışmaları sebebiyle mezarının Selimiye Camii'nin haziresine taşındığı kaydedilmektedir (Oktay, 2011, s. 47).

Kınalızâde şer'î ve edebî ilimlerde yetkin birisiydi. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Hafızası kuvvetli olduğundan ezberinde çok fazla ayet, hadis ve şiir vardı. Bu edebî bilgisini kullandığından eserlerinin dili zor anlaşılırdı (Adıvar, 1993). Birçok alanda bilgi sahibi olan Kınalızâde, aynı zamanda Osmanlı'da o dönemde felsefe ve hikmetle uğraşan nadir kişilerden biriydi. Hatta Kâtip Çelebi'ye göre felsefeyle uğraşan son kişidir (Oktay, 2011, s. 57). Kınalızâde'nin beş tanesi müstakil çalışma olmak üzere, altı haşiye ve dört risaleyle birlikte toplam 15 eseri vardır (Öztürk, 1990, s. 62).²

2 A. S. Oktay (2011) risalelerin isimlerini ve künyelerini vererek bu sayıyı 27'ye çıkartır.

Kınalızâde'ye asıl şöhretini kazandıran eseri Ahlâk-ı Alâî'dir. Bu kitabı Şam'daki kadılık görevi esnasında kaleme almış ve Suriye Beylerbeyi Ali Paşa'ya ithaf etmiştir. Kitabın isminin bu ithafa nispetle koyulduğu söylene de (Öztürk, 1990, s. 66) kitabının ismi Ahlâk-ı Alî değil Ahlâk-ı Alâî'dir. "Yükseklik, yücelik" anlamlarına gelen alâ kelimesi dikkate alınarak ahlak ilminin yüceliğine vurgu yaptığı, aynı zamanda diğer ahlak kitaplarına göre daha yüksek bir mevkiye olmasını istediği düşünülebilir. Hatta Kınalızâde'nin Alâad-dîn ismi dikkate alındığında, kendinden önceki ahlak kitaplarının isimlerinde olduğu gibi kendi adıyla isimlendirmiş de olabilir (Oktay, 2011, s. 72). Kınalızâde'nin bunların hepsini düşünerek ve birkaç manayı kapsayacak şekilde kitabını isimlendirmiş olması da mümkündür.

Ahlâk-ı Alâî besmeleden sonra Hz. Peygambere ve Osmanlı padişahlarına dua ile başlamakta, bolca şiirle süslediği bu bölümde oldukça ağdalı bir dille kitabını yazma sebeplerini açıklayarak kitabını ithaf etmektedir (Kınalızâde, 2007, 29-42). Kitap bir mukaddime, üç bölüm ve bir sonuç şeklinde düzenlenmiştir. Yazar, oldukça uzun olan (49 sayfa) mukaddimeyi üç bahse ayırmıştır. Birinci bahiste genel olarak amelî hikmet (pratik felsefe), kısımlarıyla beraber açıklanmaktadır. İkinci bahiste bu bilgi türünün önemi ve faydaları zikredilmektedir. Üçüncü bahiste ise bir insan tanımı ortaya çıkaracak şekilde uzunca nefis ve nefsin güçlerinden, huy konularından bahsettikten sonra insanın "eşref-i mahlukât" olduğunu vurguladığı bir sonuçla mukaddimeyi bitirmektedir (s. 45-94).

Kitabın en uzun bölümü olan birinci bölümünü (Kitâb-ı Evvel) yazar, ahlak ilmine ayırmış ve bunu dokuz kısım (bâb) olarak işlemiştir. Bu bölümde genel olarak erdemler (faziletler), bu erdemlerin kazanılmasına engel olan ahlaki hastalıklar (reziletler), erdemleri kazanma yolları, onların korunması, ahlaki hastalıkların tedavisi, bir denge noktası olarak adalet gibi konular işlenmiştir (s. 97-321). Böylece bu bölümde sonrasında işlenecek olan evin/ailenin ve şehrin/devletin erdemli bir şekilde idaresini mümkün kılacak olan ferdi ahlaki işlemiştir. Diğerlerinin ancak bunun inşası ile sağlanabileceği, kitabın tertibiyle zımnen söylenmiş olmaktadır. En uzun bölümün bu bölüm olması da (224 sayfa) bunu teyit etmektedir. Ayrıca bu bölümün; insanın yapısının, kuv-

vetlerinin, zaaflarının tanımlandığı bir mukaddimeden sonra gelmiş olması da ahlaki erdemlerin ancak insanın doğru tanınması sonucunda kazanılabileceğine işaret etmektedir.

Kitabın ikinci bölümü, çalışmamızın da konusu olan, aile ahlakı (İlm-i Tedbir-i Menzil) ile ilgilidir ve sekiz kısımdan (bâb) oluşmaktadır. Genel olarak insanın eve ve aileye olan ihtiyacı; evin idaresi ve geçiminin temin edilmesi; çocukların terbiyesi; aile reisinin görevleri; aile fertlerinin hak ve vazifeleri gibi konular işlenmektedir. Altıncı, yedinci ve sekizinci kısımlar ise devlet ahlakı (idaresi) ile ilgili konulardır (s. 325-476). Kendisinden önceki ahlak kitaplarından farklı olarak –ayrı bir bölüm olarak inceleyecek olduğu- devlet ahlakına yönelik bazı konuların neden bu bölümde işlendiği sorusunun cevabı net değildir. İnsanın aileden topluma doğru bir sosyalleşme sürecinin olduğu, Kınalızâde'nin toplumu geniş bir aile, devlet başkanını da baba rolünde görmesi sebebi ile aile konusunun işlendiği bölümde yer almış olabileceği söylenmişse de (Oktay, 2011, s. 425) bu, tatmin edici bir açıklama değildir. Zira bu açıklamayı doğru kabul edersek, bu sefer devlet ahlakı ile ilgili diğer konuların niye bu bölümde değil de başka bir bölümde ele alındığı sorusu havada kalmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü ise devlet ahlakı/idaresi (İlm-i Tedbir-i Medine) ile ilgilidir. Bu bölümde diğerlerinde görülen kısımlara ayırarak inceleme yoktur. Üç bölüm arasında en kısa olanıdır (49 sayfa). Genel olarak âdil bir devlet adamında olması gereken özellikler, devlet başkanının uyması gereken kurallar, devletin halkla ilişkisi gibi konular işlenmektedir (s. 479-528).

Kitabın son kısmında ise kendisinden önceki ahlak kitaplarına uyarak “vasiyet” adıyla çeşitli tavsiyelere yer verilmektedir. Önce Eflatun'un (Platon) Aristo'ya tavsiyelerine, sonra Aristo'nun İskender'e yaptığı tavsiyelere yer vermektedir. Daha sonra meşhur “adalet dairesi” adını verdiği şekli gösterir. Kitabın sonunun sonu (Hâtimetül-Hâtime) dediği kısımda bir tarikat şeyhi olan Hoca Abdülhâlik Gucdüvânî'nin ve ona ek olarak Mevlânâ Celâleddin'in nasihatlerine yer verir. Eseri, bitiriş tarihi ve dua ile tamamlar (s. 531-543).

Ahlâk-ı Alâî'nin mukaddimesinde Kınalızâde (2007), kendi kitabını iliştiirdiği geleneği, dolayısıyla kaynaklarını üç kitap ismini zikrederek gösterir. Bun-

lar Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si ve Hüseyin Vâ'iz'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'sidir. Ayrıca yine kendisi, bu eserlerin dilinin Farsça olması dolayısıyla, Türkçe bir ahlak kitabı yazmak istediğini söyler (s. 38). Kınalızâde'nin Yunan filozoflarına kadar çıkan felsefi kaynakları aslında Tûsî ve Devvânî vasıtasıyla kullandığı kaynaklardır. Fakat Ahlâk-ı Alâî'yi diğerlerinden ayıran en önemli farklarından biri dinî kaynakları onlara göre çok daha fazla kullanmasıdır. Özellikle çalışmamızda konu edindiğimiz aile ahlakı ile ilgili İlm-i Tedbir-i Menzil bölümünde ayet ve hadis gibi dinî delillere çok fazla başvurmuştur. Ahlak ilminin özünü ve biçimini aldığı Tûsî ve Devvânî'yi bir yana koyarsak, Ahlâk-ı Alâî'nin en önemli kaynağının Gazâlî ve onun İhyâ'sı olduğu söylenebilir (Koç, 2007). Bu sebeple tevarüs ettiği felsefi anlamdaki ahlak ilmini Gazâlî yoluyla müslümanlaştırdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Ahlâk-ı Alâî'nin diğerlerinden farklı olduğu bir diğer yönü ise edebî tarafının ve içeriğinin çok kuvvetli olmasıdır. Gerçekten de eserde çok fazla şiir yer almaktadır ve bunların bir kısmı Arapça, bir kısmı Farsça ve bir kısmı da Türkçedir. Eserin kendisi de oldukça edebî bir dil ve "tantanalı" bir üslup ile yazılmıştır. Hatta sadece bugün değil, eski zamanlarda bile anlaşılması zor, uğraştırıcı bir dil kullanılmıştır (Adıvar, 1993).

Bütün bu özellikleriyle Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'siyle kendisinden önceki bütün bilgilerin felsefi, dinî ve tasavvufi yönlerini sentezleyerek yeni bir eser meydana getirmiştir. Kendisinden sonra birçok esere örnek olmuş, medreselerde okutulan bütün ahlak kitaplarının kaynağı olmuş ve bu özellikleriyle de "klasik" ve orijinal bir eserdir (Oktay, 2008). Özellikle şerh ve haşiye geleneğini dikkate aldığımızda orijinallik "terkipte, ifadede ve ilavededir." (Koç, 2007). Eserin Batı dillerine de tercüme edildiği bilinmektedir (Kahraman, 1989).³

Ahlâk-ı Alâî'de İlm-i Tedbir-i Menzil

Modernite öncesi dönemlerde –hem Batı'da hem de Doğu'da- iktisadi meselelere has eserler görmek oldukça zordur. Zira iktisadi konular, insan ve toplum

3 *Ahlâk-ı Alâî* birkaç defa eksik ve farklı şekillerde basılmasına rağmen, en son ve tam şekilde Mustafa Koç tarafından herhangi bir sadeleştirme yapılmadan, olduğu gibi Latince edilecek bir giriş yazısıyla beraber 2007 yılında Klasik Yayınları tarafından basılmıştır.

hayatının bir parçası olarak düşünölmüş, müstakil bir varlık alanı tahsis edilme-miştir. Bu durum, onların iktisadi meselelerle ilgilenmedikleri anlamına gelme-se de, hayatın bütönlüğü içerisinde merkezî bir yer işgal etmediğini de göster-mektedir. Bizde iktisadi meseleleri farklı yönleriyle ele alan birçok fıkıh, tefsir, tasavvuf ve ahlak kitabı bulmak mümkündür. Ama hiçbirisinin amacı iktisadi konuları açıklamak değildir. Bu aynı zamanda “varlık karşısında geliştirilen mu-ayyen bir duruşu ve bu duruşun ahlaki kodlarını ifade ede[n]” dünya görüşünün de bir yansımasıdır. Farkında olunsun veya olunmasın, belirtilsin veya belirtil-mesin dünya görüşü “bütönlü insan davranışlarına yön verir.” (Kalın, 2010).

Metodolojik olarak çok önemli olan bu noktanın dikkate alınmaması, modern öncesi dönemde yazılmış metinleri anlamada çok büyük hatalara sebep olabil-mektedir. İlerlemeci ve Avrupamerkezci bir bakış açısı metinlerin kendi bağ-lamlarında okunmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.⁴ Daha sonraları ortaya çıkan sosyal bilimlerin ve onun içinde ayrıışan disiplinlerin bakış açıla-rıyla, böyle bir ayrıışmanın olmadığı bir zihin dünyasıyla yazılmış olan önceki metinlere bakmak kaçınılmaz olarak “disipliner yanılısama”ya sebep olacaktır.⁵ Metinden ve düşünceden çok, disiplinin ön plana çıkartıldığı böyle bir yakla-şımında, meseleler bütönlüğünden koparılarak irdelenmekte ve dolayısıyla tüke-tilmektedir. Bu açıdan çalışmamızda konu edilen *Ahlâk-ı Alâî*’de İlm-i Tedbir-i Menzil, vermeye çalıştığımız eserin bütönlüğü içerisinde anlaşılmalıdır.

Kınalızâde’nin *Ahlâk-ı Alâî*’si amelî hikmetin (pratik felsefe) üçlü tasnifine bağ-lı olarak ahlak ilmi, aile ahlakı (ilm-i tedbir-i menzil) ve devlet ahlakı (ilm-i tedbir-i medine) şeklinde tertip edilmiştir. İlm-i Tedbir-i Menzil, birinci bö-lümde ahlak ilmi ortaya konduktan yani ferdî ahlak açıklandıktan sonra ikin-ci bölüm olarak yer almaktadır. Kınalızâde “Risâle-i Ahlâk-ı Alâî’den İlm-i Tedbirü’l-Menzil Beyânındadır” başlığıyla başladığı bölümü sekiz kısım (bâb) olarak işlemiştir. İlk beş kısım aileye yönelik meselelerken, son üç kısım dev-let ahlâkıyla ilgili konulardan oluşmaktadır. Esas aldığımız baskıya göre bölüm toplam 151 sayfadır.

4 Meselâ Kınalızâde’nin ve eseri Ahlâk-ı Alâî’nin, olumsuzlanarak kullanılan ve iktisadî zihniyetin gelişmesine mani olduğu için yerilen “ortaçağ ahlakı”nın bir örneği olarak gösterilmesi için bkz. Ülgener (2006).

5 “Tarihi yanılısama” ve “disipliner yanılısama” kavramsallaştırması için bkz. H. M. Köse (2009, s. 1-19).

Kınalızâde (2007), daha ilk cümlede İlm-i Tedbir-i Menzil'i açıklamış ve “İlm-i tedbîrî'l-men zil bir ilmdir ki anıyla ehl-i men zil arasında nizâm u intizâm ve vech-i lâ yık üzerine ma'âş eylemeğ in keyfiyeti bilinir.” diyerek, bu ilmin ev halkı arasındaki düzenin nasıl sağlanacağına ilişkin olduğunu belirtmiştir. Bir arada yaşam anın kurallarına uyulur ise dünya ve ahiret mutluluğ unun sağlanabileceğ ini, ama bu kuralların sadece akılla ortaya konulamayacağından dolayı da bu ilme ihtiyaç olduğunu söylemiştir (s. 325).

İlk kısımda Kınalızâde insanın menzile olan fitri ihtiyacını belirtir. Burada menzili öncelikle barınılan yapı anlamında ev olarak, daha sonra beraber yaşanılacak aile anlamında yuva için kullanır. Yani menzilin hem maddi hem de manevi yönünün olduğunu söylemiş olmaktadır. Ahlakın anlatıldığı bir eserde evin fiziki şartlarından bahsedilmesi bütüncül bir bakışın sonucudur. İnsan; gıdasını temin etmek, hayvanlardan farklı olarak yiyeceklerini biriktirmek ve saklamak, ayrıca sıcaktan, soğuktan, yağmurdan, çamurdan korunmak, uykuya ihtiyacı olduğundan güvenle uyumak zorundadır ve bunun için de bir mekân olarak eve ihtiyacı vardır (s. 327).

Kınalızâde aileyi meydana getiren beş unsurdan bahsetmektedir: Baba, anne, çocuklar, hizmetçi ve beslenmeyi sağlayan yiyecekler (kût).⁶ Bu beş unsurdan oluşan ailenin düzenini sağlamak gereklidir. Bu da ancak onun idaresiyle mümkündür. Aileyi idare edecek kişi de babadır. Baba evi öyle idare etmelidir ki, aile fertleri kötü ahlaktan (rezilet) uzaklaşarak, iyi ahlak (fazilet) sahibi olsunlar. İşte İlm-i Tedbir-i Menzil bu ev idaresi bilgisidir. Bu bilgi türünden amaçlanan şey de “taş ve ağaçla binâ olunmuş hâneler değ ildir; belki erkân-ı hamse-i mezkûreyi yâ ekserini câmi' olan mahal ü me'vâdır.” (s. 328).

İkinci kısımda Kınalızâde aile reisi olan babanın görevlerini açıklamak için iki benzetme yapar. Bunlar çoban ve doktor benzetmeleridir. Özellikle çoban benzetmesi ilhamını Hz. Peygamber'in “Hepiniz çobansınız ve her biriniz kendi sürüsünden sorumludur.” hadis-i şerifinden alsa gerektir. Aile reisi için aynı örneğ i daha önce İbn Sînâ ve Tûsî de kullanmıştır (Orman, 2001, s. 338). Bu benzetmeyle anlatılmak istenen aynı çoban gibi babanın da sorumlu

6 “Kût”u “erzak” kelimesiyle karşılayan Oktay (2001), kelimenin yiyecek yanında giyim, barınma gibi ailenin bütün ihtiyaçlarını kapsayan bir ifade olduğunu söylemektedir.

olduklarını düşmandan koruması, onların zararlı şeyler yapmasına engel olması, iyi bir idare ile yöneterek onları olgunluğa erdirmesidir. Doktor benzetmesinde ise Kınalızâde (2007), aileyi bir organizmaya benzeterek aile reisinin onun sağlığını dengede tutması gerektiğini, eğer herhangi bir organ hastalanırsa sadece o organa değil vücudun tamamına bakması gerektiğini, eğer diğerlerinin sağlığı için hasta olan organın kesilmesi gerekiyorsa bunu yapmaktan da kaçınmaması gerektiğini, aksi takdirde diğer organların da sağlığını ve dengesini bozacağını söylemektedir (s. 331). Bu da doktor benzetmesinin üç boyutu olduğunu göstermektedir: Koruyucu hekimlik, tedavi edici hekimlik ve cerrahi (Orman, 2001, s. 339). Önce dengede tutmalı, bir sıkıntı varsa gidermeye çalışmalı, ileri boyutta ve diğerlerine de zarar verici düzeydeyse kesip atmalıdır. Bu benzetmesinin de “Mü'minler bir vücut gibidir, vücudun bir organı rahatsız olursa, diğer organlar uyumadan, hararetle birbirlerini ona çağırırlar.” hadisinden alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kınalızâde (2007), üçüncü kısımda yeniden mekân anlamında evin fiziki koşullarına geri dönerek, bir evin nasıl bir yapıya sahip olması gerektiğini anlatır. Genel olarak evi ikiye ayırır: Birincisi şehir ve köy halkının oturduğu taştan, kireçten yapılmış veya ahşap olan taşınmaz evler; ikincisi çöl ve kırlarda oturanların yün benzeri şeylerden yaptıkları çadır gibi taşınabilir evlerdir. Birincisinin daha iyi olduğunu söyleyen Kınalızâde, evin sağlam, tavanının yüksek, kapılarının geniş olması gerektiğini söylemektedir. Renk ve süsleme gibi ayrıntılara da girdikten sonra, sürekli bir tamir ve güzelleştirmenin kötü bir huy olduğunu, bu gibi israflara girilmemesi gerektiğini söylemektedir (s. 333).

Ahlâk-ı Alâî'nin üç bölümünden ikincisi olan ve kendi içinde sekiz kısımdan oluşan İlm-i Tedbir-i Menzil bölümünün dördüncü kısmı, iktisadi meselelerin en fazla işlendiği kısımdır. Bu kısım “İlm-i Tedbir-i Menzil'de Ekonomi” olarak değerlendirilebilir. Fakat kitabın formunu dikkate alarak “ev ya da aile ekonomisi” olarak bakılması daha uygun olacaktır (Orman, 2001, s. 340).

Kınalızâde (2007) bu kısma “nev'-i insân kût iddihâr etmeğe muztar u muhtâcdır” diyerek, insanın hayatını sürdürebilmesi için yiyecek biriktirmek zorunda olduğunu belirterek başlamaktadır. Bütün uygulamalarda, alışverişlerde değişmeyen, her şeyin değerinin onunla tespit edildiği bir ölçüye ihtiyaç

vardır. Bu da adaleti koruyan ve “nâmûs-ı asgar” (küçük namus) denilen dinardır (para). Bunun herkesin istediği zaman elde edemediği kıymetli bir şey olması gerekir, aynı zamanda az bir miktarı başka şeylerin çoğuna denk olabilenlidir. Kolay taşınabilir bir şey olması, insanın ihtiyaçlarını kolayca onunla karşılayabiliyor olması, ayrıca uzun süre dayanabiliyor olması, saklanıp biriktirmeye müsait olması paranın faydalarındandır (s. 335). Modern iktisat teorisinde de bir iktisat politikası aracı olmasının dışında, paranın bütün özellikleri ve fonksiyonları aynı şekilde sayılmaktadır (Dinler, 2000, s. 356).

Paranın faydalarını ve fonksiyonlarını zikrettikten sonra Kınalızâde, malla ilgili görüşlerine geçer. Ona göre mal üç boyutuyla incelenebilir: Birincisi kazanılması (gelir) yönüyle, ikincisi korunması (tasarruf) yönüyle, üçüncüsü de harcanması yönüyle.

Malın kazanılma yolları konusunda ihtilaf olduğunu söylese de genel olarak üç gruba ayrılabilir der: (i) Ticaret, (ii) Sanat, (iii) Ziraat (s. 335).

Kınalızâde bu yolların hangisinin daha iyi olduğu konusunda ihtilafın olduğunu söylemektedir. Birkaç görüşü zikretmekte, fakat kendinden öncekileri takip ederek sanatın⁷ mi daha yüksek olduğunu söylediği, yoksa ziraatı⁸ mi öne çıkardığı net değildir.

Malın kazanılmasında veya gelir elde etmede üç şarta uyulması gerekir: (i) Zulüm ve haksızlıktan kaçınmak, (ii) utandırıcı ve ayıp olan şeylerden uzak durmak, (iii) alçaklık ve zilletten sakınmak (s. 336).

Daha sonra sanattan ve sanatın çeşitlerinden bahsedilmektedir. Sanatı ayrıca ele alması sanatı daha üstün bir kazanç yolu olarak gördüğüne bir delil olabilir. Kınalızâde sanatı, kendi içlerinde ayrıca ayrıma tabi tutsa da genel olarak üçe ayırmaktadır: (i) Şerefli (şerîf) sanatlar: Bu sanatlar bedenden değil, akıldan (nefs-i nâtika) meydana gelirler. İdareciler, düşünürler ve askerlerin sanatı gibi. (ii) Orta (mütevassıt) sanatlar: Ziraat gibi mecburi, kuyumculuk gibi mecburi olmayan sanatlar bu gruptandır. (iii) Alçak (hasıs) sanatlar: Bu sanatlar insanların yararına olmayan veya olsa da insanın şerefine yakışmayan sanatlardır.

7 Sanatı daha üstün gördüğüne dair bkz. (Ülgener, 2006, s. 96 ve Öztürk, 1990, s. 100).

8 Ziraatı daha üstün gördüğüne dair bkz. (Orman, 2001, s. 350 ve Oktay, 2011, s. 334).

Bunlar da kendi içinde kademeli olarak eşkıya ve bozgunculuk, maskaralık, eğlendiricilik ve falcılık gibi sanatlardır (s. 336).

Kınalızâde, sanatları tasnif edip açıkladıktan sonra, insanın bir sanatla uğraşmaya başladıktan sonra o alanda en iyisi olmaya çalışması gerektiğini, sadece geçimini temin etmekle yetinmemesi ve müşterisini memnun etmesi gerektiğini söyler. Çünkü müşterinin duası ahirette kurtuluşa, bu dünyada rızkın bereketine sebep olurken bedduası ahirette cezaya bu dünyada da bereketin kaçmasına sebep olur (s. 337).

Malın kazanılma (gelir) kısmı böylece tamamlandıktan sonra malın korunması ve artırılmasına (tasarruf) sıra gelmektedir. Kınalızâde'ye göre malın artması lazımdır. Çünkü mal artmazsa, zorunlu olarak tükenir. Bu durumda da para sıkıntısı ve ailevi anlaşmazlıklar başlar. Bu da ailenin dağılmasına kadar gidebilir. Mal artmalıdır ama bunun için de üç şarta uymak gereklidir: (i) Tasarruf, aile halkını sıkıntıya düşürecek derecede olmamalıdır. (ii) Zekât ve sadakayı terk ederek din ve diyaneti bozacak şekilde olmamalıdır. (iii) Toplumdaki itibarını zedeleyecek şekilde cimri davranmamalıdır (s. 338).

Bu üç şarta hep uymak koşuluyla malın korunması ve artırılması için dikkat edilmesi gereken üç husus daha vardır: (i) Harcama kazançtan (gelirden) çok olmamalıdır. Hatta eşit bile olmamalıdır, gelir harcamadan daha çok olmalıdır ki bir kısmını saklayabilsin. Kınalızâde, bazı tasavvuf erbabının söylediği gibi malın tamamının verilmesi gerektiği görüşüne karşı çıkar. “Zekâtı ihrâc olunan mâl kenz-i mezmûm olmaz.” diyerek zekâtı verildikten sonra biriktirilebileceğini düşünür. Şair Emîr Necâtî'nin şiirini zikrederek bu görüşünü de şöyle formüle eder: “Birezcik ye birezcik dahi sakla/Birezcik dahi ver Tanrı yoluna.” (ii) Biriktirilmesi istenen mal korunmaya uygun olmalıdır. Korumaya gücünün yetmeyeceği malları biriktirmeye kalkmamalıdır. Şehirde oturup da köyde mal sahibi olmak gibi. (iii) Tasarruf için kârı az da olsa revaçta olan malları tercih etmelidir. Kârı çok olsa da sık kullanılmayan, her yerde müşterisi olmayan malları biriktirmemelidir (s. 338-340).

Böylece Kınalızâde ilk üç şartta, mal biriktirmenin genel kurallarını vermiş, ikinci üç şartta da iktisadi gerekliliklerini ortaya koymuştur.

Malın kazanılması ve korunması konularına dair genel kurallar böylece açıklandıktan sonra malın harcanmasına geçilmektedir. Kınalızâde bu konuya önce kaçınılması gerekli olan dört şeyle başlamaktadır: (i) Ailesinin geçimi için gerekli olan harcamayı çok az tutup onlara sıkıntı çektirmemelidir. (ii) İsrâf etmemeli ve saçıp savurmamalıdır. (iii) Hayır için yapılan harcamayı şöhrat ve övünme için yapmamalıdır. Çünkü böyle yaparsa hem malı azalır hem de bir sevap kazanmış olmaz. (iv) Yaptığı hayır ve iyilikleri başa kakmamalı, hatta onları hiç hatırlatmamalıdır (s. 340-343).

Kınalızâde malı harcanan yerler bakımından da üçe ayırır: (i) Allah rızası için yapılan harcama. Bu, ailenin geçimini sağlamak gibi farz olabilir, yardıma muhtaç olanlara sadaka vermek gibi müstehap da olabilir. (ii) Cömertlik, insanlık ve hediyeleşmek için yapılan harcama. Bunun beş şartı vardır: (a). Acele etmeli, (b). Gizli vermeli, (c). Verdiğini çok görmemeli, (d). Devamlı vermeli, (e). Verilecek yeri iyi seçmeli. (iii) Kendi geçimi ve yaşaması için zorunlu olan harcama (s. 343-346).

İktisat, tam da malın harcanması kısmında ortaya çıkar. Harcama ahlakındaki iktisat (itidal, orta yol) diyebileceğimiz bu davranış tutumu, saçıp savurma ile cimrilik arasındaki orta noktadır. Bu anlamda iktisat cömertliktir ve bir fazilettir. Mal ve parayla ilgili bu uzunca kısımdan anlaşılmalıdır ki, Kınalızâde'nin amaçladığı şey dengeli, düzenli bir aile veya ev ekonomisi, tükettiğinden fazla kazanan bir hanedir (Öztürk, 1990, s. 106).

İlm-i Tedbir-i Menzil bölümünün beşinci kısmı hane halkının terbiyesi ve idaresiyle ilgilidir ve bu bölümün en uzun kısmıdır. Ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu uzun kısımda (s. 349-403) evliliğin gerekliliği, anne olarak kadın, evlenilecek kadında aranan özellikler, evlenmekten kaçınılması gereken kadınlar, nikâhla ilgili meseleler, çok evlilik ve zararları, boşanma, erkeğin eşine karşı sorumlulukları, kadının kocasına karşı sorumlulukları, çocuklar ve onların her bir devredeki terbiyesi, genel görgü kuralları, söz söyleme kuralları, yeme içme ile ilgili kurallar, ebeveyn karşı davranış kuralları, hizmetçilerle ilgili meseleler, çeşitli milletler ve onların karakterleri, sevgi çeşitleri ve dereceleri gibi aile içi veya aileyi çevreleyen hayatın hemen her alanına yönelik bilgiler, değerlendirmeler

ve tavsiyeler yer almaktadır.⁹ Bu kısmın sonunda ele aldığı muhabbet (aşk) konusu, *Ahlâk-ı Alâî*'nin en ilginç parçalarından biridir. Zira Kınalızâde burada ele aldığı "muhabbeti" bütün bir kitap boyunca anlattığı ve kitabın okuyucuda gerçekleştirmeyi amaçladığı adaletin -ki adalet bütün alanlardaki denge ve itidal noktasıdır- üstünde bir konuma yerleştirir. Tasavvufi bir yaklaşımla muhabbetin olduğu bir toplumda adalete zaten ihtiyaç kalmayacağını söyler (Koç, 2007).

İlm-i Tedbir-i Menzil bölümünün altıncı, yedinci ve sekizinci bölümleri şehir idaresi veya devlet ahlakı ile alakalıdır. Bu bölümleri neden İlm-i Tedbir-i Medine bölümünde değil de burada işlediğine dair Kınalızâde herhangi bir izahta bulunmaz. Konumuzun çerçevesi İlm-i Tedbir-i Menzil'le sınırlı olduğu için, bu bölümde ele alınmış olmasına rağmen bu kısımların ayrıntılarına burada girmeyeceğiz.

Sonuç

Akademik disiplinlerin, modernite öncesi dönemde yazılan herhangi bir metni ele alış biçimi oldukça problemlidir. Zira çoğu zaman söz konusu metinlere, o metinlerin *sorularını* görmezden gelerek, dolayısıyla yazıldıkları bağlamı dikkate almadan bakmaktadır. Metinlerin *sorusu* dikkate alınmadığında bütünlüğü de kaybedilmiş olmakta ve metnin anlaşılması da neredeyse imkânsız hâle gelmektedir. Her bir akademik disiplin böyle bir metnin sadece belli bir parçasına bakmakta ve kendi sorularıyla yaklaşmaktadır. Yeni sorularla bir metne (metnin bir kısmına) gitmek yaratıcı bir takım çıkarımlar yapmayı mümkün kılabilir. Fakat kesinlikle o metinde mündemiç olan anlam kavranamayacaktır. Ele alınan metnin yazıldığı fikrî, sosyal, siyasi zemin ve dolayısıyla anlam dünyası göz ardı edildiğinde, metin bugüne yeni bir şeyler söyleyemeyecek ve sadece içerisinden bakılan akademik disiplin için bir nesne görevi görecektir. Diğer bir söyleyişle ele alınan metinle doğurgan bir ilişkiye girilerek yeniden üretilmiş olmayacak, herhangi bir akademik disiplinin iştahını bastırarak tüketilmiş olacaktır.

⁹ Bu kısmın ayrıntılı bir tahlili için bkz. Oktay (2011, s. 343-420) ve ayrıca Öztürk (1990, s. 108-132).

Bu noktaları dikkate alarak bakmaya çalıştığımız Kınalızâde’nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı kitabında *adaletli* bir fert, aile, toplum ve devlet düzeninin nasıl olacağı sorusuna cevap aranmıştır. Yazar, aşırılıklardan uzak, itidalli bir fert, toplum ve devlet inşası için kendisinden önceki felsefi geleneği tevarüs ederek onu İslam’ın kaynaklarıyla yeniden harmanlayarak etkili bir biçimde ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle Osmanlı’nın zihniyet dünyasını anlamak için çok önemli olan “adalet dairesi”ni de formüle eden bu klasik eser, insanın manevi dünyası ile içerisinde yaşadığı evi; ailenin yapısıyla yaşanılır bir şehir inşa etmeyi; iktisadi ilişkilerle idarecilerin özelliklerini birbirleriyle ilişkili bir şekilde bütünlüklü olarak ele almıştır. Bunu yaparken de dilin ve edebiyatın bütün imkânlarını kullanmıştır.

Ahlâk-ı Alâî’de özellikle ele aldığımız ve ferdin ahlakı ile devletin idaresi konuları arasına yerleştirilen İlm-i Tedbir-i Menzil kısmının; evin fiziki koşullarından evin reisi olarak babanın görevlerine, paranın fonksiyonlarından sadaka vermenin kurallarına, mal biriktirilmesinden harcama ahlakına, adabımuâşeretten çocuk terbiyesine kadar bütüncül ve tutarlı bir bakış açısıyla, ayet, hadis ve şiirle takviye edilmiş, oldukça ağdalı ve edebî bir dille kaleme alınmış bir risale (kısım) olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada *Ahlâk-ı Alâî* ve özellikle onun İlm-i Tedbir-i Menzil kısmı daha çok tasvirî bir biçimde ele alınmıştır. Bu kitabın ve diğer İslam düşüncesi kaynaklarının yanlış soru ve yöntemlerle herhangi bir tahrife uğratılmaksızın, iktisadi düşünce açısından kendi zeminleri, soruları ve bağlamları dikkate alınarak tahlil edilmesi, bugüne söyleyebileceklerinin keşfedilmesi ve yorumlanarak yeniden üretilmesi gerekmektedir. Çalışmamız bu yeniden üretim veya ihya için sadece bir başlangıç basamağı olarak görülmelidir.

Economy in Ethics: Economical Concerns in Ahlâk-ı Alâî

Ali Haydar BEŞER^a

Kırklareli University

Abstract

In the ages before modern social science disciplines had been established, it was not possible to encounter independent work on issues covered under economical thought; however, it was possible to visit these issues in books of various disciplines. Examples include books on ethics. Economic issues were often dealt with in these books, sometimes only scarcely and others more frequently. One of the most important examples is Kınalızâde Ali Çelebi's work *Ahlâk-ı Alâî*, and, notably, its section titled *İlm-i Tedbir-i Menzil* (Science of Domestic Economy). Also formulating the 'circle of justice' that was particularly important in understanding the Ottoman mentality, this classic work discussed man's spirituality and the house he dwells in; the structure of the family and of building a city that can be lived in; and commercial relations and the properties of the rulers' integrity in their relations among each other. He referred to many resources of the language and literature while completing this work, and in the *İlm-i Tedbir-i Menzil* section, many issues, including material necessities of the family house, the fathers' duties as lords of the house, and rules for rearing the children, are considered an integral approach in addition to the issues covered by the theory of economics today, which include the functions of money, saving, spending, etc. Supported by verses from the Koran, deeds of Muhammad, and poetry, the issues are expressed with an elaborate and literate style. To ensure that these types of classical works continue their relevance today, they shall be understood correctly when first considering their semantics and background; only then shall they shall be given a meaning that can be utilized to answer our questions of today. Our work is only an effort to provide grounds for this purpose.

Keywords

Ethics, *Ahlâk-ı Alâî*, Economic Thought, *İlm-i Tedbir-i Menzil*, *Kınalızâde*, *Oikonomia*.

^a **Ali Haydar BEŞER** is a research assistant of history of economics. He is a Ph.D. candidate at Sakarya University. His research interest includes history of economic thought and economic sociology. *Correspondence:* Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kayalı Yerleşkesi, Kofçaz 39100 Kırklareli, Turkey. Email: ali.beser@klu.edu.tr & alihbeser@gmail.com

When we observe studies on the available history of economic thought, we can see that a Eurocentric approach is dominant much as it is in other historical studies. Just as in philosophy, economic thought begins with the Greek age; the period referred to as the Middle Ages is never mentioned or mentioned with only a few paragraphs in such a manner that would justify referring to this age as the “dark ages.” Nevertheless, these ages are the most brilliant periods in the history of Islamic thought. Only the naive would permit thought that no prior discussion has ever addressed economic matters, so one merely has to browse through different resources to uncover issues under the heading of economic thought. It is obvious that this has historically been a difficult task, when considering the abundance in the history of Islamic thought and the method of covering these issues in the various works. Sabri Orman’s “İktisadî Düşünce Tarihinin İslamî Kaynakları” (Islamic Resources on the History of Economic Thought, 1999) is considered the most important guide and the only work available in this field. Prevalent throughout this work are thoughts on how economic issues can be found throughout many different fields and works and how the economic issues are resolved in relation to their problems and within their contexts. One of the most important examples is Kınalızâde Ali Çelebi’s work *Ahlâk-ı Alâî*, and, notably, its section titled İlmi-i Tedbir-i Menzil (Science of Domestic Economy).

What is important (or maybe even more important than finding thoughts on economic issues from different sources and elaborating on them) is the means and methods of approaching these thoughts. In the aforementioned resources, these issues were resolved as answers to questions which were, in general, different than questions which would be posed today. Any assessments made without considering these questions and problems, or the social and intellectual grounds where the thoughts were presented, shall be incorrect or, at least, incomplete. Sabri Ülgener’s (2006) approach may be given as an example, for although Ülgener is among the exceptional in assessing *Ahlâk-ı Alâî* in terms of the economic thought present in his work, “İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası” (Ethics and Mentality of Economic Disintegration), his method is flawed as he did not consider the points we have mentioned. He did not try to understand it within its own sphere of meanings, within its own

questions and context; he, instead, considered it an example of the “ethics of middle age” that he developed through the book and criticized on the grounds that it prevented the development of the economic mind.

Defining “economy” includes a common way and restraint in addition to its other meanings. The focus of the books on ethics is that man shall act on restraint in all issues; this is called “virtue.” When we mention *Economy on Ethics*, we refer both to the discussion of economic matters in ethics and common way or restraint in the approach to ethics. Therefore, we suggest that this issue is discussed within these books in the context of the properties that make man virtuous instead of individuality. In other words, the goal of the books on ethics throughout the history of Islamic thought, notably *Ahlâk-ı Alâî*, is the construction of a virtuous man, a virtuous society, and a virtuous state. Economic issues are considered in this context, and the economic acts that shall contribute to this goal are discussed.

In our work, the relation between *oikonomia* and *ilm-i tedbir-i menzil* shall be investigated first to observe where this concept stands in the tradition of thought and then move to analyze Kınalızâde and his work. *Ahlâk-ı Alâî* shall provide additional discourse and, finally, the issue of *İlm-i Tedbir-i Menzil* in *Ahlâk-ı Alâî* shall be presented.

Oikonomia and İlm-i Tedbir-i Menzil

It is possible to translate *oikonomia* (which is formed by the combination of *oikos*, “home” or “household” in Greek and *nem*, “management” or “administration” in Greek) as “domestic economy” in Turkish (Güler, 2005). The origin of categorizing economics as a science today, *oikonomia* was considered a branch of knowledge under the practical Greek Philosophy. The book accepted as the first authority on this is *Oikonomicus*, written by Xenophon who lived between 430 and 355 BC (Özgüven, 2011, p. 16).

The connection between Islamic Meşşai (Peripathical) philosophy and Greek philosophy has already been established. Developed from the translation of

Greek philosophical texts and, especially under the influence of the thoughts of Aristotle, Meşşâî philosophy is an example for the transition of thoughts to its reproduction in a new form. The presence of the strong connection between these two forms of thinking facilitates the understanding of the term “İlm-i Tedbir-i Menzil” or “Tedbirü'l-Menzil.” We can even say that this term is the precise translation of *oikonomia* (Orman, 2001, p. 302). Similarly, it is possible to translate “İlm-i Tedbir-i Menzil” as “Domestic Economy” in Turkish.

It would be beneficial to see the position of İlm-i Tedbir-i Menzil in the categorization of sciences in the tradition of Meşşâî philosophy to observe the part of the whole. Accordingly, philosophy, or “hikmet,” is divided into two parts: Theoretical Philosophy and Practical Philosophy. These are, further, divided into three branches each: Theoretical Philosophy includes (i) Metaphysics (high science), (ii) Mathematics (middle science), (iii) Natural Science (lower science) and Practical Philosophy includes (i) Ethics, (ii) İlm-i Tedbir-i Menzil (economy), (iii) İlm-i Tedbir-i Medine (politics) (Nasr, 2006 p. 16).

According to these classifications in philosophy, while theoretical philosophy is related to the knowledge of the man, practical philosophy relates to the acts of man; the former matures man in theory while the latter matures man in practice. When both philosophies are present in one person, true happiness is achieved. Relative to the subject of ethics, one of the three parts of practical philosophy relates to how the individual shall mature--the subject of İlm-i Tedbir-i Menzil is domestic economy, or ethics of the family, and the subject of İlm-i Tedbir-i Medine focuses on virtuously ruling the cities or countries (Aydıñ, 1989).

The term, Tedbirü'l-Menzil, is first used in İbn Miskeveyh's work, *Tehzibü'l-Ahlâk* by referring to *Oikonomia* in Greek (Çağrııcı, 2011). Although İbn Sînâ, İbn Miskeveyh's contemporary and most significant philosopher of the Meşşâî philosophy does not use the same term, he has a separate work titled *es-Siyasetu'l-Menziliyye*. In this work, İbn Sînâ becomes the most significant source for all İlm-i Tedbir-i Menzil literature after him (Orman, 2001, p. 327). This term would eventually also be used by Gazâlî and Nasîrüddîn-i Tûsî, but the subject was most widely addressed in Kınalızâde's *Ahlâk-ı Alâî* (Çağrııcı, 2011). In the relationship between İlm-i Tedbir-i Menzil and *Oikonomia*, it is possible to

say that the general philosophical method and form is taken from Oikonomia, however its content is reproduced from Islamic perspective and resources.

Kınalızâde, originally named Ali Çelebi ibn Emrullah (or Alâad-dîn Ali b. Emrullah), was born in Isparta in 1510. He was referred to as either Kınalızâde Ali Çelebi or, simply, Kınalızâde. The nickname Kınalızâde comes from the tale of his grandfather's application of henna on his beard. Due to this habit of his grandfather, his children and grandchildren were referred to by this nickname (Oktay, 2011, p. 41). Kınalızâde studied under various professors in Mahmud Paşa, Davud Paşa and Ali Paşa Madrasahs and went on to enroll in Fatih Madrasah to eventually become the assistant for Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, one of the prominent scholars of the period in 1538 (Aksoy, 2002).

The preface of *Ahlâk-ı Alâî*, Kınalızâde (2007) indicates the tradition he connects with his book, thus his resources through his reference to the names of three books: Nasîrüddîn-i Tûsî's *Ahlâk-ı Nâsrî*, Celâleddîn Devvânî's *Ahlâk-ı Celâlî*, and Hüseyin Vâ'iz's *Ahlâk-ı Muhsinî*. He discloses that as these books were all in Persian and that he wanted to write a book on ethics in Turkish (p. 38). Kınalızâde's philosophical resources that extended up to the Greek philosophers were, in fact, resources that he used via Tûsî and Devvânî. One of the most significant differences that distinguishes *Ahlâk-ı Alâî* from the others is that the religious resources he used were referred to significantly more throughout this work. He referred extensively to the religious evidences, such as verses of the Koran and deeds of Muhammed, particularly throughout the *İlm-i Tedbir-i Menzil* section on family ethics, which is the subject of our work. If we separated Tûsî and Devvânî from whose work he derives the essence and form of ethics, we can say that the most significant source of *Ahlâk-ı Alâî* is Gazâlî and his work, *İhyâ* (Koç, 2007). Thus, it would not be wrong to say that he has Islamized the ethics in the philosophical terms he inherited with the help of Gazali.

With all these features, Kınalızâde produced a new work with his *Ahlâk-ı Alâî* by synthesising the philosophical, religious, and sufistic aspects of all the knowledge assimilated before him. This work has become an example for many subsequent works and a resource for all ethics books taught in Madrasahs, thus rendering it a "classical" and original work (Oktay, 2008). If we consider

the commentary and annotation tradition, authenticity comes from the “composition, phrase, and addition” (Koç, 2007) and has resulted in this work being translated into Western languages (Kahraman, 1989).¹

İlm-i Tedbir-i Menzil in Ahlâk-ı Alâî

It is quite difficult to encounter—both in the Western and Eastern worlds—works devoted to economic matters from pre-modern times because economic matters were considered a part of individual and social life and were not given a separate field of existence. Although this does not indicate that they were not involved in economic matters, it does indicate that these matters were not considered a central role in the integrity of life. It is possible to find many Islamic laws, commentary, Sufism, and ethics works that discuss economic matters in relation to their various aspects of our world, but none of them are aimed at explaining economic matters. This is also the reflection of a world-view that “expresses a specific stance developed against being and the ethical codes of this stance.” Whether you are aware of it or not, or specify it or not, a world-view “provides direction for all human acts.” (Kalın, 2010).

Ignoring this point, which is methodically very important, may cause very significant mistakes in understanding the text as intended in the pre-modern age. A progressive and Euro-centric perspective creates an obstacle even before reading the texts in their own contexts.² Viewing former texts written with a perspective of social sciences that occurred at a later date and in disciplines that were separated within these sciences with a mentality where there was no such separation would inevitably cause a “disciplinary illusion.”³ In such an approach where discipline is brought more forward than the text and the thought, the subjects are studied by removing their integrity and, thus, they are consumed. In this sense, our subject in this study, namely İlm-i Tedbir-i Menzil in *Ahlâk-ı Alâî*, shall be understood through the integrity of the work we are trying to build.

1 Although *Ahlâk-ı Alâî* has been printed incompletely and in different forms, the latest and complete edition was edited by Mustafa Koç without any simplification by complete Latinisation, and was printed in 2007 by Klasik Yayınları.

2 Using Kinalızâde and his work *Ahlâk-ı Alâî* as an example of the “ethics of middle age” was interpreted negatively and criticized on the grounds that it prevented the development of the economic mind, see Ülgener (2006).

3 For the conceptualization of “historical illusion” and “disciplinary illusion,” see Köse (2009, pp. 1-19).

Kınalızâde (2007) has addressed *İlm-i Tedbir-i Menzil* in his very first sentence by stating that “*İlm-i tedbirü'l-menzil* is a science and, with that science, one can know the qualities of living orderly and reasonably among the residents of a household.” He provides that this science is about providing order among the residents of a household and states that, if the rules of living together are followed, happiness in the world and in the afterlife may be reached; however, as it is not possible to put these rules forth with reason only, this science shall be needed (p. 325).

In the first section, Kınalızâde mentions the innate requirements of man to a *menzil* (house). Here, he uses the term “*menzil*” as a house where man dwelt first and then as a home for the entire family. Thus, he mentions that *menzil* has both material and spiritual aspects and, as a result of the integral approach, mentions the physical conditions of a house in a work where ethics is described (p. 327). Kınalızâde mentions five elements that constitute a family: father, mother, children, servant, and foods that allow nourishment (*kût*).⁴ Provision of these five elements is to provide for the order of the family and is only possible through its management. Whosoever would manage the family is the father, and the father shall manage the family in such a manner that members of the family shall stay away from bad morals (*rezilet*) while exercising good morals (*fazilet*). Here, *İlm-i Tedbir-i Menzil* is the knowledge of this household management and the purpose of this knowledge “are not the households built from stones and wood, maybe the haven that brings the aforementioned ones or more together.” (p. 328).

In the second section, Kınalızâde utilizes two analogies to describe the duties of the father, who is the leader of the family. These analogies are of a shepherd and a doctor. The analogy of the shepherd may have its inspiration from the deed of Mohammad, specifically “You are all shepherds and each of you is responsible for his own stock.” The same example of the leader of a family is also used by *İbn Sînâ* and *Tûsî* (Orman, 2001, p. 338).

4 Using “supplies” for the term “*Kût*,” Oktay (2001) states that this word is an expression that covers all needs of a family, such as clothing, dwelling and other materials other than food.

Kınalızâde (2007) returns to the physical conditions of a house in the sense of the third section and describes how a house shall be constructed. He divides houses into two types: immovable houses made of stones, limestone or wood where inhabitants of a city or village dwell, and movable houses, such as tents made of wool by the inhabitants of a desert or countryside. Stating that the former is better, Kınalızâde asserts that a house shall be firm, its ceiling shall be high, and its doors shall be wide. He details colors and ornamentation and states that continuous repairs and glamorization are bad habits and wastes that one should avoid (p. 333).

The fourth section of the *İlm-i Tedbir-i Menzil*, the second of the three parts of *Ahlâk-ı Alâî*, consisting of eight sections on its own, is the section where economic matters are discussed most. This section may be considered as “Economy in *İlm-i Tedbir-i Menzil*.” However, it would be more appropriate to think of it as referring to the “household or family economy” by considering the form of the book (Orman, 2001, p. 340).

Kınalızâde (2007) states that a stagnant measure that determines the values of all things is required in all applications and businesses. This is dinar (money) that is also called “*nâmûs-ı asgar*” (small honor). This shall be a precious thing that cannot be obtained by everyone at whatever point they require, and a small amount of it shall compensate for greater amounts of other things. The fact that it can be carried easily that man can meet his needs with it easily, and that it can stand for a long period of time and is appropriate for storing and collecting are the virtues of money (p. 335). In modern economic theory, the qualities and functions of money are described in a similar manner other than that it is a tool for economic policy (Dinler, 2000, p. 356).

Three conditions shall be followed when earning a property or income: (i) Avoiding cruelty and injustice, (ii) Staying away from shameful and immoral things, and (iii) Avoiding cowardice and abasement (p. 336).

When the earning of property (income) is complete, increasing (saving) the property comes next. According to Kınalızâde, property shall be increased because, if it is not increased, it would necessarily be consumed, increasing

the financial pressures and conflicts among the family and potentially resulting in breaking up the family. Property shall be increased, but man shall follow three conditions to achieve this: (i) Savings shall not go further to make the family feel pinched; (ii) It shall not be such that alms and relief is left and so religion and devoutness is compromised; and (iii) One shall not act as tight as to damage his reputation in the society (p. 338).

While these three conditions shall always be met, there are three additional points to be considered to protect and increase one's property: (i) Spending shall not exceed earning (income). It shall not even be equal; income shall exceed spending, so that it would be possible for one to save. Kınalızâde objects to the view of some sufis that all property shall be given away. He proposes, "A property cannot be reprehensible when its alms is given" and thinks that saving is possible when its alms are given. He formulates this view by citing a poem by poet Emîr Necâtî: "Some of it spend, some of it save/And some of it give away for the sake of God;" (ii) Property that will be saved shall be appropriate for protection. One shall not try to save properties that he cannot afford to protect. For example, one may not have properties in a village while he lives in a city; and (iii) One shall prefer properties on demand, even if their revenue is low, for saving. He shall not collect properties that are not used frequently or that do not have customers everywhere even if their revenue is high (p. 338-340).

Thus, Kınalızâde has given the general rules for saving property in the first three conditions and stated the economical requirements for saving in the latter three conditions.

After explaining matters on earning and protecting property as such, he addresses the spending of money. Kınalızâde highlights four things to avoid: (i) One shall not put his family in financial difficulty by reducing the expenditure required for their subsistence too much; (ii) One shall not waste and squander his money away; (iii) One shall not make any expenditure made for charity for reputation or pride. Because, if he acts this way, both his properties will reduce and he will not acquire any merit; and (iv) One shall not rub his good deeds and charities in; in fact, he shall not mention them anyway (p. 340-343).

Kınalızâde then divides the property into three categories relative to where it is spent: (i) Spending made for the sake of God. This may be a religious obligation, such as providing subsistence for the family or good deeds that are not obligatory such as relieving people in need; (ii) Spending made for generosity, humanity, and giving presents (there are five conditions for this: a. One shall act quickly, b. He shall give confidentially, c. He shall not grudge what he has given, d. He shall give continuously, and e. He shall choose where he shall give properly); (iii) Spending required for his subsistence and living (p. 343-346).

Economy is defined precisely by the spending of the property. This behavior that we can call economy (restraint, common way) in spending is the midpoint between wasting and meanness. Thus, economy is generosity and virtue. What we understand from this lengthy passage is that Kınalızâde's purpose is to promote a stable, regular family or domestic economy and a household that earns more than it spends (Öztürk, 1990, p. 106).

The fifth part of İlmi-i Tedbir-i Menzil focuses on the discipline and management of a household and is the longest passage in this section. While we will not go into detail on this passage (p. 349-403), information, considerations, and recommendations on every aspect of life in and around the family, such as the necessity of marriage, the woman as a mother, qualities to be sought in a woman to be wed, women who shall be avoided from being wed, matters on marriage ceremony, polygamy and its harms, divorce, man's responsibilities on behalf of his wife, woman's responsibilities on behalf of her husband, children and their nurturing at every stage, general etiquette, dining etiquette, rules of behavior against parents, matters on servants, various nations and their characters, types and degrees of love are described.

Conclusion

It is quite problematic for academic disciplines to address texts written in the pre-modern age because these disciplines usually observe these texts without addressing their "question" and, thus, without considering the context in which they were written. When the "questions" of the texts are ignored, the integrity of

the text is also ignored and it becomes impossible to understand the text. Each academic discipline observes only one specific aspect of the text and approaches the text with its own questions. Approaching a text (or a part of a text) with new questions may allow creative deductions; however, one shall certainly not be able to grasp the meaning intrinsic to that text. When the intellectual, social, and political grounds discussed throughout the text is written, its sphere of meaning is ignored and that text shall not reveal anything new for today serving only as an object for the academic discipline from where one looks. In other words, the text discussed shall not be reproduced by entering into a prolific relationship with that text; it shall only be consumed by quelling the thirst of an academic discipline.

Kınalızâde's work, *Ahlâk-ı Alâî*, which we attempted to understand while considering the points discussed, searches for answers to questions on how a "just" individual, family, social, and state order shall be. The author of the book inherited the philosophical tradition preceding him, and he tried to explain it in an effective manner by blending it with Islamic sources to build a restrained individual, society, and state away from extremities. In addition, in formulating the "circle of justice" important to understanding the Ottoman mentality, this classic work discussed man's spirituality and the house wherein he dwells ; the structure of the family and building a livable city; and commercial relations and the properties of the rulers' integrity in their relations among each other.

In this work, we have discussed *Ahlâk-ı Alâî* and, specifically its section titled İlm-i Tedbir-i Menzil in a rather descriptive manner. This book and other sources on Islamic thought shall be analyzed by considering grounds, questions, and contexts in terms of economic thought without the manipulation by incorrect questions and methods. What these texts can tell us about today shall be discovered and reproduced by commenting on them. Our work shall only be seen as a beginning in this reproduction or reclamation.

Kaynakça/References

- Adıvar, A. A. (1993). Kınalızâde Ali Efendi. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, s. 709-711). Ankara: M.E.B Yayınları.
- Aksoy, H. (2002). Kınalızâde Ali Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, s. 416-417). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. (1989). Ahlāk. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, s. 10-14). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (2011). Tedbîrü'l-Menzil. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 40, s. 260-261). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dinler, Z. (2000). *İktisada giriş* (5. basım). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Güler, M. N. (2005). Günümüzdeki iktisat (ekonomi) bilimi'nin adlandırılma problemiği. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 18(4), 377-386.
- Kahraman, A. (1989). Ahlāk-ı Alâî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, s. 15-16). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kalın, İ. (2010). Dünya görüşü, varlık tasavvuru ve düzen fikri: Medeniyet kavramına giriş. *Divân Dergisi*, 15(2), 1-61.
- Kınalızâde, A. Ç. (2007). *Ahlāk-ı Alâî* (haz. M. Koç). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koç, M. (2007). Giriş. *Ahlāk-ı Alâî* içinde (s. 1-26). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Köse, H. M. (2009). İslam siyaset düşüncesini yeniden okumak: Eleştirel bir giriş. *Divân Dergisi*, 14(2), 1-19.
- Nasr, S. H. (2006). İslâm ve bilim. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Oktay, A. S. (2008). İslam ahlāk klasikleri bağlamında klasik nedir? Osmanlı klasikleri var mıdır? S. Erdem (Ed.), *İslam ve Klasik* içinde (s. 309-318). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Oktay, A. S. (2011). *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlāk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Orman, S. (1999). İktisadî düşünce tarihinin İslami kaynakları. *Divân Dergisi*, 6(1), 9-48.
- Orman, S. (2001). *İktisat, tarih ve toplum*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özgül, A. (2011). *İktisadî düşünceler-doktrinler ve teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, H. (1990). *Kınalızâde Ali Çelebi'de aile*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ülgener, S. (2006). *İktisadî çözümlenin ahlāk ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.

